

*Стрикун Ірина
(Київ)*

НАЦІОНАЛ-ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ПРОГРАМНИХ ПОЛОЖЕННЯХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ 1917 р.

Одним з базових принципів міжнародної політики, спрямованої на перебудову післявоєнного світу, було розв'язання національного питання – встановлення кордонів держав за національною ознакою. Дане питання обговорювалося на конференціях націй у Парижі (червень 1914 р.), Гаазі (квітень 1915 р.)¹ та Лозанні (червень 1916 р.). Обговоренню цього питання в Російській імперії було присвячено спеціальні конференції представників народів та етнічних груп монархії в Стокгольмі (1915 р.) та Лондоні (червень 1916 р.). Обидві конференції ухвалили рішення про визнання за всіма народами імперії права на національне самовизначення. У 1917 р. на території Росії розв'язання національного питання стає одним із головних критеріїв приходу до влади того чи іншого політичного угруповання. Кожна партія ліберального, монархічного, соціалістичного, демократичного та іншого політичного спрямування мала в своїй політичній програмі розділ, присвячений питанню самоорганізації націй. Загальноросійські партії, які мали понад десятилітню історію діяльності, виступали проти самодержавства та за встановлення народовладдя і ще з часу першої російської революції (1905–1907 рр.) мали в середині різних національностей та етнічних груп Росії значну кількість прихильників. Лютневі революційні події 1917 р., вироблена чітка програма дій з розв'язання політичного, соціально-економічного та національного питань дали можливість загальноросійським партіям заволодіти майже монополю впливом у політичному просторі всієї колишньої Російської імперії. Значний вплив вони мали і з прифронтової Білорусії. На її території були організовані осередки загальноросійських партій ліберального (Конституційно-демократична партія народної свободи (кадети, ПНС) та соціалістичного (РСДРП(б), меншовики, Партія соціалістів-революціонерів (есери, ПС-Р) спрямування.

З Білорусії формування ПНС почалось одразу після падіння самодержавства. Протягом 4-ох місяців (з травня до серпня 1917 р.) кількість організацій партії збільшилася майже втричі, а на кінець осені 1917 р. їх налічувалося близько 30². Осередки ПНС формувалися переважно на північно-західній території Білорусії (Могильов, Вітебськ, Гомель, Орша, Бобруйськ тощо), що пояснюється як розташуванням у багатьох містах даного регіону великих військових та напіввійськових установ (Ставка, Штаб Західного фронту, союзи земств та міст, армійські штаби тощо), великих залізничних вузлів, так і близькістю даної території до Росії. З літа до осені 1917 р. північно-західний регіон Білорусії з політичними лекціями відвідали лідер та теоретик ПНС П. Мілюков (червень 1917 р.), проф., док. держави й права, член ЦК кадетів П. Новгородцев.

Соціальну базу ПНС становили вища та середня інтелігенція, чиновники, підприємці, заможні селяни. Серед місцевих партійних лідерів широко відомими в політичних колах

Білорусії були редактор газети «Минская жизнь» док. р. Янковський, мировий суддя С. Виноградов, Я. Сянковський, Ж. Кадзіс, С. Цітович, У. Самійло та ін.

Програмні положення ПНС з аграрного питання базувалися на принципі розширення селянських земель за рахунок відчуження монастирських, церковних, державних і частини приватних земель, з національного – формування Західної територіально-адміністративної області в межах Російської демократичної республіки³. Так, на VIII (травень 1917 р.) партійному з'їзді заслухано та прийнято доповідь ведучого теоретика ПНС Ф. Кокошкіна «Про автономії та права національностей». Її основою була теза про неприйнятність для Росії національно-територіальної автономії та федерації, оскільки міграційні процеси в середині колишньої Російської імперії призвели до невизначеності етнічних меж⁴. Разом з цим, представник мінської партійної групи У. Самійло висловив думку, що розмова має йти не про формування на території Білорусії «області-губернії, як Ферганська (Узбекистан), Тургайська (Казахстан), а області-краю»⁵, проте зауваження та заперечення представників неросійських народів на з'їзді з приводу ухвалення доповіді були проігноровані.

Резолюцію VIII з'їзду партії, що закріпила за неросійськими народностями право на культурно-національну автономію, доповнено рішенням IX (липень 1917 р.) з'їзду ПНС про позатериторіальне національне самовизначення, за яким держава могла передавати національним позатериторіальним союзам право керування соціально-культурним життям відповідним національним нетериторіальним союзам. Лідер партії П. Мілюков на IX з'їзді фактично визнав у принциповому плані національно-територіальну автономію України, а також натякнув на можливість у майбутньому надання такого статусу й іншим народам⁶.

Таким чином, політична ситуація, що склалась у країні, поставила кадетів перед необхідністю перегляду програмних положень партії з національного питання. Проте до жовтня 1917 р. корекції в програмних і тактичних директивах ПНС не відбулося, з приходом до влади більшовиків, кадети опинилися у принципово новій для себе ситуації – ідеологами опозиційного, контрреволюційного «білого руху».

Після Лютневої революції до липня 1917 р. існували об'єднані соціал-демократичні організації, до яких входили більшовики, меншовики та бундівці. Дані організації діяли спільно з розбудови соціал-демократичного ладу в колишній Російській імперії, проте не мали єдиної позиції з розв'язання національного питання.

Більшовики після Лютневої революції, на VII Всеросійській партійній конференції конкретизували § 9 програми РСДРП, що викликав свого часу гостру дискусію серед її членів та критику з боку інших політичних партій. Резолюція VII партійної конференції закріпила за всіма націями, що входили до складу Російської імперії, право на вільне відокремлення та організацію власної держави⁷. Проте дане програмне положення мало досить декламаційний характер, оскільки національно-визвольний рух розглядався більшовиками як відповідь на насилля. Реалізація соціалістичної революції передбачала як зникнення насилля і отже намагання відокремитися, так й виникнення всезагального бажання «злиття».

I Всеросійський з'їзд Рад робітничих та селянських депутатів 9 червня 1917 р. засвідчив зміну тактичного курсу партії. Замість організації обласних автономій в складі централізованої держави, було проголошено організацію окремих республік в складі федеративно-демократичної республіки Росії⁸.

Федеративно-демократичний лад передбачав такий варіант розв'язання національного питання в Росії: «1) право на відокремлення для тих націй, які населяють відомі області Росії і не бажають залишатись в межах цілого; 2) політична автономія в межах єдиної держави з єдиними конституційними нормами для областей, що відрізняються відомим

національним складом, і які залишаються в межах цілого»⁹. Проте дана федеративна концепція залишалася теорією до жовтневих подій 1917 р.

Неоднозначним було ставлення до національного питання місцевих більшовицьких організацій, лідерами яких в Білорусії були М. Фрунзе, О. Мясніков, В. Кнорин, К. Ландер, С. Магілевський, І. Алібегов та ін. З одного боку, вони офіційно декларували право націй на самовизначення. Так, 30 березня 1917 р. на засіданні Мінського комітету Всеросійського селянського союзу (голова М. Фрунзе) присвяченому питанню розробки соціально-політичної платформи комітету, одним із завдань закріплення основ нового ладу та захисту класових інтересів селян було визнання «за кожною народністю Росії права на вільне самовизначення»¹⁰. Такої ж точки зору дотримувались Мінська Рада робітничих та солдатських депутатів, І Північно-Західна обласна конференція РСДРП(б) (15–18 вересня 1917 р.)¹¹. З іншого боку, місцеві більшовицькі лідери не звертали уваги на білоруський національно-визвольний рух, що пояснювалося поширеною на той час концепцією «західнорусизму» або обласництва. Так, І селянський з'їзд Мінської та Віленської губерній (20–23 квітня 1917 р.), що проходив у Мінську під головуванням М. Фрунзе (Михайлів) як голови Мінського губернського селянського комітету, ухвалив резолюцію, що розглядала ідею політичної автономії Білорусії як таку, що «не відповідає інтересам трудового класу білоруського народу». Як альтернатива, пропонувалося введення на території Білорусії обласного самоуправління¹².

Як зазначалося раніше, меншовики входили до складу об'єднаних соціал-демократичних організацій. Скликані в Мінську з ініціативи меншовиків установчі збори (9 березня 1917 р.) прийняли меншовицькі резолюції з питань війни та миру, ставлення до Тимчасового уряду. Проте з національного питання меншовики не мали самостійного політичного курсу. Першу спробу виробити платформу партії в даному напрямі зроблено на Всеросійській конференції меншовиків (7–12 травня 1917 р.), яка проте не дала бажаного результату, однак засвідчила відхилення їхнього ідеологічного курсу від курсу РСДРП, а саме § 9 програми (визнання за всіма націями права на самовизначення)¹³. На конференції меншовики заявляли, що даний параграф «занадто формальний», щоб на його основі «робити конкретні розробки»¹⁴. Тому до відання організаційного комітету було введено розроблення постанов з національного питання, а їх розгляд відкладено до чергової загальнопартійної конференції¹⁵. Невизначеність програмного кусу партії з національного питання пояснюється її стратегічною лінією. Меншовики, виступаючи за самовизначення націй, в інтересах революції, першочерговим завданням проголошували зміцнення нового ладу¹⁶.

У липні 1917 р. при обговоренні в організаційному комітеті виборчої платформи партії на вибори до Установчих зборів більшість учасників підтримали програму культурно-національної автономії, проте, як і раніше, не було розроблено партійного курсу з національного питання. У постанові наради було записано: «Внести в платформу в тій чи ін. формі негативне відношення до насильного утримання, вказати на необхідність оборони унітарної республіки»¹⁷. Отже, меншовики, обстоюючи основну ідеологічну лінію партії, не могли не зважати на ті політичні процеси, що протікали в країні.

У серпні 1917 р. на Державній нараді меншовик Н. Чхеїдзе від імені «революційної демократії» оголосив декларацію, в якій заявлялося, що розв'язання національного питання входить до компетенції Установчих зборів. Уряду пропонувалося визнати рівність мов та організувати раду з національних справ з метою підготовки матеріалів для Установчих зборів¹⁸.

Пізніше у проєкті платформи з національного питання, надрукованого меншовиками 29 липня 1917 р. в «Рабочей газете», було записано, що партія добиватиметься введення

обласного самоврядування «аж до автономії». Разом з тим, підкреслювалося бажання зберегти цілісність та неподільність держави. Для неросійських народів виставлявся принцип національно-культурної автономії. Аналогічну за змістом резолюцію з національного питання прийняв об'єднаний з'їзд партії меншовиків у серпні 1917 р.

У проект виборчої платформи меншовиків, надрукованому 25 жовтня 1917 р. замість права націй на самовизначення пропонувалося право на самоврядування та автономію.

На відміну від меншовиків ПС-Р займала більш демократичну позицію у питанні майбутньої націонал-державної перебудови Росії. Есери намагаючися об'єднати робітників міста, села з близькою до народу інтелігенцією, отримали значну підтримку як серед селян, так і робітників (Вітебськ, Гомель, Мозирь) та військових (Бобруськ, Могильов, Мінськ, Орша, Полоцьк). Восени ПС-Р стала домінуючою партією в Радах, військових комітетах, думах, земельних комітетах та деяких профспілках Білорусії.

Національна програма партії есерів фактично являла собою суміш національно-персональної автономії для народів, які не мають власної компактної території й федерації. На III з'їзді партії есерів (25 травня – 4 липня 1917 р.) прийнято національну програму партії, що базувалася на двох основних принципах: право на самовизначення, форми якого визначають Установчі збори для великих націй, компактно розселених на окресленій території; національно-персональна автономія для екстериторіальних націй та національних меншин. Передбачалася також широка децентралізація Російської держави шляхом уведення широкого місцевого самоврядування¹⁹.

У Білорусії, розділеною лінією фронту, формування національних партій відбувалося нерівномірно.

Захоплені 1915 р. землі Білорусії були включені до складу військово-адміністративної одиниці Обер-Ост. Східний кордон Обер-Осту відповідав межах територіальних посягань Німеччини щодо Росії. Частина окупованих білоруських земель входила до складу військово-оперативної смуги між кордоном Обер-Осту та смугою фронту. Ці землі розглядались як бартерні, тобто в разі можливого договору з Росією вони переходили до неї внаслідок дипломатичного торгу між обома сторонами (Росія – Німеччина), в іншому разі, підлягали включенню до складу Німеччини.

Німецький чинник сприяв активізації національних рухів у середині окупації. Так, головна комісія Рейхстагу ще під час війни вирішила ввести на окупованій території певні елементи самоврядування. У цей час брати Антон та Іван Луцкевічі, В. Ластовський, А. Пашкевич (Тітка) утворили на територіях західної Білорусії філію Громади – Білоруську соціал-демократичну групу (БСДРГ)²⁰. Восени 1915 р. білоруські діячі у Вільно організували Білоруський народний комітет (БНК) – координуючий орган білоруських національних, політичних та громадських організацій на окупованій території Білорусії.

Упродовж 1915–1916 рр. на окупованій території Білорусії переважали конфедералістські погляди: від пропагування ідеї державної незалежності в межах Конфедерації Великого Князівства Литовського²¹ до ідеї Сполучених Штатів від Прибалтики до Чорного моря²². Конфедералістську позицію А. Луцкевіч пояснював, власне, економічною вигодою для Білорусії, яка обґрунтовувалася географічним становищем останньої – знаходячись у басейнах Балтійського та Чорного морів, Білорусія не мала виходу до моря.

З 1917 р. білоруські діячі в окупації перейшли на федералістсько-автономістські позиції. Дану конверсію, можна пояснити тим, що на початку березня А. Луцкевіч, перебуваючи разом з литовськими представниками у Берліні, де їх мав прийняти імперський канцлер, з початком революційних подій у Росії залишив столицю Німеччини.

Литовська делегація (Анастас Сьмятона, Юргіус Шавліс, Сцяпонас Кайрс) отримала аудієнцію у канцлера. Донині невідомий зміст переговорів між делегацією та канцлером у березні 1917 р., проте з подальших дій литовських політиків (липень 1917 р. – канцлеру пред'явлено меморандум з вимогою надати Литві статус незалежної держави; вересень – обрання представницького органу; грудень – проголошення незалежності Литви), можна припустити, що йшлося про організацію незалежної держави.

1 вересня 1917 р. в універсалі об'єднаної конференції БНК, БСДРГ, Віленського комітету БСГ обґрунтовувалась ідея формування Литовсько-Білоруської держави з двома автономними одиницями. Передбачалося також проведення Установчих зборів Литви та Білорусії.

Дослідники не виключають можливості, що в той самий день відбулася конференція білоруських соціалістів, оскільки «Основи програми (Віленської – І. С.) Білоруської Соціалістичної Громади» датовані вереснем 1917 р. й базуються на тій самій платформі, що й об'єднана вереснева конференція. Основним критерієм для поділу Білорусько-Литовської незалежної демократичної республіки на автономні частини виступала мова²³. Рішення конференції та програма Віленської БСГ прийняті засіданням Білоруського клубу (об'єднував 66 осіб білоруських активістів) у Вільні (8 вересня). Разом з цим, на Віленщині та Ковенщині йшла інтенсивна підготовка до литовської конференції, делегати на яку обиралися литовським організаційним комітетом та затверджувалися окупаційною владою. На знак протесту 16 вересня 1917 р. пройшов мітинг білоруських, литовських, єврейських та польських демократичних і соціалістичних організацій. Учасники мітингу заявили, що майбутнє державної організації та відносини із сусідніми державами правочинні вирішувати Установчі збори, обрані всім населенням Литовсько-Білоруських земель.

18–23 вересня литовська конференція обрала тимчасовий дорадчий орган – Тарибу, до складу якої мали ввійти по 2 представники від національних меншин. Тенденція до унітарної організації Литовської держави з приєднанням до неї етнографічних білоруських земель не знайшла підтримки серед білоруських, польських та єврейських політичних організацій. У цей час відбувається трансформація стратегічної політики національного білоруського руху в окупації в бік формування самостійної тактичної лінії поведінки, що офіційно було оформлено в резолюції з'їзду білоруських політичних організацій 30 вересня у Вільні²⁴. Так, резолюція містила положення про демократичні перевибори Тариби з пропорційним представництвом у ній усіх народностей краю. Для вироблення узгодженої політики білорусів в організації нової крайової влади пропонувалося проведення на окупованій території Білорусії власних Установчих зборів. У межах даної концепції А. Луцкевічем розроблено «Платформу Організаційного Комітету для скликання Білоруської Конференції у Вільні», в якій разом з основними засадами формування федеративної Білорусько-Литовської держави, містилося положення про організацію білоруської автономної одиниці на території «обох Білорусій». Антологічну за змістом телеграму в грудні 1917 р. направлено віленськими білоруськими організаціями на ім'я німецького канцлера²⁵.

23 листопада в газеті «Нотан» (Гоман) опубліковано персональний склад президії Оргкомітету: брати Луцкевічі, В. Ластовский, Я. Соловей, К. Шафнагель, ксьондз В. Талочка, ієромонах Савацій, В. Святаполк-Мірські, – час і місце його щоденних засідань. Склад комітету засвідчив спробу організаторів об'єднати у межах одного органу всі соціальні угруповання білоруської громадськості.

На межі 1917 та 1918 рр. Оргкомітет звернувся до «свідомих та активних білорусів на всій території окупації із закликом взяти участь у підготовці роботи по скликанню

Конференції». 25 січня 1918 р. Білоруська Конференція прийняла резолюції, що в основних питаннях дублювали рішення попередніх конференцій білоруських діячів в окупації. А. Луцкевіч, проголошуючи принцип формування автономії у межах незалежної Білорусько-Литовської держави, звернув увагу Конференції на те, що «шанси на незалежність окупованої Білорусії переважають», а «в Росії білорусів чекає гостра боротьба»²⁶.

Із східного боку фронту політична діяльність білоруського національного активу розгорталась в межах ліберально-демократичної та революційно-демократичної політичних ідеологій.

Білоруська партія народних соціалістів (БПНС) була єдиною національною партією ліберально-демократичного спрямування в Білорусії. Остаточо вона оформилася після Лютневої революції. До організаційного бюро БПНС входили: Я. Сушинський (голова), А. Левицький, С. Плавник (З. Бядуля), Ф. Стульба; значним впливом у партії користувався П. Алексюк. До складу БПНС входила також група великих поміщиків на чолі з Р. Скірмунтом.

У проекті програми партії, розробленому у травні 1917 р., висувалася вимога проголошення Росії федеративно-демократичною республікою, до складу якої Білорусія входила як національна автономія із законодавчим органом – Білоруською Крайовою радою, обраною на підставі всезагального, рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні²⁷. Передбачалося також, що до розпорядження Ради перейде національний земельний фонд, сформований унаслідок націоналізації надільних, церковних, казенних та частини приватних земель. Партія виступала проти стихійного захоплення селянами приватних земель та за конституційне розв'язання аграрного питання в рамках Установчих зборів.

Якщо БПНС декларувала право Білорусії на національну автономію у межах Російської федеративно-демократичної республіки, то партії революційно-демократичної орієнтації (Білоруська партія автономістів, Білоруська соціалістична громада (БСГ)) виступали за надання Білорусії статусу широкої територіальної автономії із власними законодавчими та виконавчими органами влади в децентралізованій федеративно-демократичній російській республіці, тобто стояли на позиціях політичної автономії краю. Програми революційно-демократичних партій містили характерні положення як РСДРП(б), так і ПР-С.

Послідовно та обґрунтовано розроблено ідею білоруської національної державності у вересневому проекті платформи Білоруської партії автономістів, організації якої виникли навесні 1917 р. в Москві, Петрограді, Мінську та інших містах. Проект програми містив вимогу надання Білорусії права на національне, культурне і політичне самовизначення в межах широкої крайової автономії Білорусії зі збереженням єдності та неподільності її з Росією²⁸. Другий пункт розділу «Державний лад» окреслив географічні межі організації автономії, до яких входили території етнографічного розселення білорусів. Культурним та адміністративним центром білоруської автономії мало стати м. Вільно²⁹.

Висим законодавчим органом у Білорусії мав стати Сейм (Рада), члени якого обиралися на підставі загального, рівного та таємного голосування та пропорційно представництвом національних меншин краю. Серед соціально-економічних завдань партія розглядала й аграрне питання. Вона виступала за перехід всієї землі до «громадсько-крайової власності» з правом користування тим, хто на ній працює³⁰.

У жовтні 1917 р. до проекту програми внесено поправки, значне місце в яких відводилося територіальній проблемі. Так, якщо в базовому програмному проекті партії лише окреслювалося, на яких територіях слід будувати білоруську автономію, то в

доповненому уже висувалося вимога видання Тимчасовим урядом акту про автономію Білорусії в межах Російської федеративної республіки з остаточним приєднанням до автономної Білорусії всіх земель і міст, що лежать в межах етнографічного розселення білоруського народу³¹.

На автономістських засадах стояла БСГ, що відновила свою діяльність у березні 1917 р.* в Петрограді на з'їзді 30 колишніх членів партії. Організації БСГ діяли у Мінську, Петрограді, Москві, Бобруйську, Слуцьку, Вітебську, Гомелі та інших містах. На загальноросійському рівні у межах Ради національних соціалістичних партій Росії (Російського Інтернаціоналу*), БСГ взаємодіяла з аналогічними партіями вірменського, грузинського, латиського, українського та інших народів. Необхідність реформування форми державного ладу Росії на основах федеративної демократії з федеральними одиницями – автономіями, БСГ виводила із особливостей господарювання, торгівлі, побуту, звичаїв кожного народу та краю. Дана концепція пояснювала також неможливість проведення єдиної аграрної реформи, оскільки кожен регіон Росії відрізнявся традиційними формами обробки землі, ґрунтовим шаром тощо.

Перші післяреволюційні документи БСГ свідчать, що поняття «автономія» асоціювалося з поняттям «крайового земського самоврядування». Так, наприклад, один з ідеологів партії А. Смоліч зазначав: «Як кажуть вчені люди, нам потрібна автономія краю нашого, або широке місцеве самоуправління»³². Даної позиції БСГ дотримувалась і при розробленні та обговоренні проекту програми на Петроградській конференції партії у червні 1917 р.: «Широке самоуправління Білорусії з законодавчим органом, Крайовою радою, обраною на підставі загального, рівного, прямого, таємного та пропорційного виборчого права...»³³. III партійна конференція БСГ (14–25 жовтня 1917 р.)* засвідчила конструктивну зміну в підході партії до розв'язання національного питання. Так, у прийнятій на конференції програмі партії поняття «повне самоуправління Білорусії» було доповнено поняттям «автономія»³⁴. Послідовну політику партія проводила у визначенні кордонів Білоруської автономії в складі федеративної Російської республіки – від визначення меж автономії на I партійній конференції³⁵ до закріплення III конференцією програмного положення про «непотрібність митних кордонів» між Білорусією та іншими частинами Російської федерації.

Для поширення гасла автономії Білорусії члени БСГ використовували друковану агітацію, виступи на з'їздах та мітингах, організовували різноманітні культурно-освітні заходи³⁶.

У 1917 р. БСГ стає наймасовішою партією національно-визвольного руху в Білорусії. Вона мала свої осередки в армії та на флоті³⁷.

На відміну від Білоруської партії автономістів БСГ в передмові до програми ставила за кінцеву мету побудову соціалістичного ладу за рахунок міжнародної

*У 1902 р. організовано інтелігентську організацію Білоруську революційну громаду. Її організаторами стали А. Луцкевіч, В. Ластовський, К. Кастровицький, А. Бурбіс, А. Пашкевич, В. Зелезней та ін. У 1903 р. її було перейменовано в Білоруську соціалістичну партію, погляди якої формувались під впливом народників. У 1906 р. оголосила про свій саморозпуск.

* Рада націонал-соціалістичних партій, так званий Російський Інтернаціонал, об'єднавав у 1917 р. приблизно 18 соціалістичних партій 12 національностей, зокрема БСГ, АЯСРП (Об'єднана єврейська соціалістична партія), Паолей-Ціон (Об'єднана єврейська соціал-демократична робітничка партія), Бунд (Всеагальна єврейська робітничий союз), ППС (Партія польських соціалістів) тощо.

* На I партійній конференції 25 березня було відновлено діяльність партії; II партійна конференція (червень 1917 р.) пройшла в Петрограді.

класової боротьби та соціальної революції³⁸. Визнаючи класову боротьбу, партія фактично відмовляла її розвитку в середині нації, оскільки основу соціальної структури Білорусії становили селяни, а не пролетаріат. У програмі БСГ відсутнім був поділ населення на класи, партія користувалася категорією «працюючий народ» і «в рівній мірі сподівалась спертись на робітничий клас, селянство та інтелігенцію»³⁹; виступала за організацію коаліційного уряду. БСГ, проголошуючи принципи, характерні для партій соціалістичної орієнтації, не була соціалістичною партією в прямому сенсі слова, оскільки першочерговим завданням ставила розв'язання національних проблем, а не принципи інтернаціоналізму.

Отже, в громадсько-політичній думці, представленій білоруськими національно-демократичними партіями, переважала ідея національної державності у формі широкої крайової автономії в складі Російської федеративної демократичної республіки. На цей підставы відбувався процес консолідації білоруського національного руху. Так, 25 березня 1917 р. скликано з'їзд білоруських політичних партій та організацій, в якому взяло участь 150 осіб, зокрема, представники від БСГ, БПНС⁴⁰. Головою з'їзду обрано К. Кастровицький (К. Каганець), згодом цю посаду обійняв р. Скірмунт; заступниками – помічника Мінського губернського комісара есера І. Метліна та юриста П. Алексюка. З'їзд надіслав привітальні телеграми Тимчасовому уряду, Петроградській Раді робітничих та солдатських депутатів й національним організаціям Литви та України.

Основний зміст виступів членів з'їзду зводився до пропагування ідеї громадянського примирення всіх класів й соціальних груп й розвитку культурно-освітньої сфери в межах автономії.

Програма практичних дій з'їзду розроблялася в фахових комісіях (етнографічній, шкільній, фінансовій тощо), що займались розглядом питань, висунутих на розгляд з'їзду. 26 березня пропозиції комісії були розглянуті й затверджені. До програми дій увійшли пункти про: поширення політичної освіти серед селянства за рахунок наставницької роботи; налагодження білоруської літературно-публіцистичної видавничої справи; організація освіти на білоруській основі; створення професійної комісії для визначення етнографічних меж Білорусії тощо. Після обговорення доповіді організаційної комісії, з якою виступив П. Алексюк, було прийнято постанову про створення найближчим часом Білоруської крайової ради в Мінську. До виборів до Білоруської крайової ради, вищою інстанцією мав бути з'їзд, що обирав зы свого складу Білоруський національний комітет (БНК) у складі 18 осіб, головою було обрано Р. Скірмунта. Більшість членів БНК були представниками БСГ (10 осіб)⁴¹, проте головний напрямок в організації визначала група (Р. Скірмунт, П. Алексюк, В. Годлевський), яка стояла на позиціях ПНС. Формуючи представницький орган білоруських організацій на засадах лібералізму, організатори БНК намагалися залучитись підтримкою російських лібералів у питанні встановлення автономії Білорусії.

БНК мав підготувати вибори до Білоруської крайової ради, вести пропаганду виборів до Російських Установчих зборів на принципах федеративно-демократичної республіки, а також розпочати роботу з вироблення конституції Білоруського крайового уряду в контактi з національними меншинами краю.

З'їзд також надіслав декларацію Тимчасовому уряду, в якій пропонувалось передати виконавчу владу БНК та на основі обопільної праці розглянути питання автономного устрою Білорусь, виходячи з позицій перебудови Росії на засадах федеративно-демократичного республіканського ладу⁴². Проте Тимчасовий уряд, виходячи з економічних, геополітичних та військово-стратегічних інтересів Росії в Білорусії, не підтримав представленої йому усередині квітня делегацією БНК автономістської

програми. Разом з тим, уряд погодився на встановлення зв'язків з БНК, для чого комітетом призначено особливо вповноваженими Е. Будзька та А. Яремича⁴³.

БНК не отримав підтримки від населення, що засвідчив скликаний на 4 квітня селянський з'їзд, й що було обумовлено відсутністю чіткої програми з аграрного питання, головування в БНК поміщика Р. Скірмунта, майже монопольним впливом у білоруському селі місцевих організацій загальноросійських соціалістичних партій, головним чином есерів та соціал-демократів.

8–10 липня 1917 р. в Мінську БСГ скликала новий з'їзд білоруських національних організацій. Його політичну лінію визначило праве крило БСГ. Воно наполягало на здійсненні національно-територіальної автономії Білорусії у складі Російської держави. Більшість делегатів підтримали резолюцію БСГ, проте конкретних заходів з її реалізації з'їзд не виробив⁴⁴. На з'їзді було конкретизовано поняття автономії як політичної автономії краю в складі Російської федеративно-демократичної республіки. Було також розглянуто та висловлено протест з питання анексійних претензій Польщі на білоруські та українські землі. Замість БНК вирішено організувати новий координаційний орган – Центральну раду білоруських організацій (ЦРБО).

10 липня обрано Виконком ЦРБО: голова Я. Льосик, О. Смоліч, В. Фальський, В. Голубок, А. Лявицький та ін.⁴⁵. На знак протесту проти порушення процедури порядку виборів (спочатку до складу Ради було обрано П. Алексюка) представники БПНС – Ф. Стульба та П. Алексюк залишили з'їзд. Делегати прийняли рішення, за яким всі організації, що визнавали право Білорусії на автономію, могли делегувати своїх представників на першу сесію Ради.

І сесія ЦРБО (5–6 серпня 1917 р., Мінськ), враховуючи помилки БНК, проголосила в межах політики повної демократії передачу всієї землі без викупу працюючому народу та захист інтересів робітників. До Виконавчого комітету організації сесія обрала 8 чол. з БСГ⁴⁶.

В умовах системної кризи Російської держави (страйки в містах, антивоєнні виступи на фронті тощо) ЦРБО активізувала свою діяльність з формування національно-білоруського фронту. Було організовано низку громадських, культурно-освітніх, літературних, театральних-мистецьких спілок та організацій. Найбільш активними прихильниками білоруського національного руху стали військові-білоруси та біженці. Так, на з'їзді воїнів-білорусів XII армії (2 серпня), що зібрав майже 600 осіб, прийнято резолюцію, яка підтверджувала автономістські позиції. Оформлення осередку білоруського національного руху у війську – тимчасової Центральної білоруської військової ради (ЦБВР), засвідчив з'їзд воїнів-білорусів Західного фронту (18–24 жовтня 1917 р., Мінськ), в якому взяли участь представники білоруських організацій XII армії, Балтійського флоту та Румунського фронту. З'їзд висловився за встановлення паритетних відносин між Росією та Білорусією та за організацію білоруського війська.

Представники ЦРБО взяли участь в розгляді національного питання на державних, громадсько-політичних нарадах та з'їздах.

У Державній нараді (12–15 серпня 1917 р.), скликаний Тимчасовим урядом Москві, взяло участь 58 делегатів від національних організацій, зокрема і від Білорусії. Основу білоруського представництва склали члени БСГ⁴⁷. При обговоренні питання перебудови Росії на засадах федерації, голова уряду О. Керенський та консервативний блок наради стояли на нігілістичних позиціях у вирішенні національного питання, що однак не відповідало липневій програмній декларації О. Керенського⁴⁸.

Суперечлива позиція Тимчасового уряду в національному питанні критикувалася на з'їзді представників народів Росії (8–15 серпня 1917 р.), скликаного Українською

Центральною радою в Києві. Останній висловився за негайну перебудову Росії на федеративних засадах, не чекаючи Установчих зборів, вибори до яких відкладались, а також запропонував реалізацію права на самовизначення народів, шляхом проведення власних установчих зборів. Okремо прийнято спеціальну резолюцію «Про білорусів»⁴⁹, яка містила звернення до Тимчасового уряду про прийняття акту з надання Білорусії статусу автономії.

1 вересня 1917 р. Тимчасовий уряд оголосив Російську державу республікою, однак постанова не фіксувала федеративного статусу республіки й викликала негативну реакцію з боку національного руху.

14–22 вересня 1917 р. в Петрограді пройшла Всеросійська демократична нарада, скликана з ініціативи ЦВК Ради робітничих та солдатських депутатів та виконкому Ради селянських депутатів. З 1582 учасників наради 60 були представниками національних партій та установ Білорусії – Я. Варонко, К. Душ-Душевський, Д. Жилунович, З. Соболевський, І. Мамонько, В. Фальський та ін.⁵⁰. Нарада засвідчила радикалізацію позицій ЦРБО, що підтримала ідею з реорганізації російської армії за національно-територіальною ознакою «тобто створення окремих армій окремих національностей»⁵¹. Мотивацією даної реформи було зміцнення загальнодержавної армії. Підтримка даного положення ЦРБО виходила за межі початкової автономістської програми. Про необхідність створення білоруської армії заявили III (жовтневий) з'їзд БСГ та II сесія ЦРБО.

З вересня до листопада спостерігалася тенденція до поляризації національного білоруського руху. Так, перший та другий всеросійські з'їзди біженців-білорусів (відповідно 24–26 вересня, 19–21 листопада) у Москві, виявили суттєві розходження в позиції політичної організації краю⁵². У вересні 1917 р. на основі Нарвеської організації БСГ організувало Білоруську соціал-демократичну робітничу партію (БСДРП), до якої згодом приєдналася Гельсінгфорська організація БСГ. Організована партія дотримувалася більшовицької орієнтації⁵³.

За таких умов 15–25 жовтня у Мінську пройшли паралельно III з'їзд БСГ, з'їзд воїнів-білорусів Західного фронту та II сесія ЦРБО. Сесія провела реорганізацію координуючого органу білоруських національних партій та організацій в Велику Білоруську раду (ВБР); ЦБВР стала її автономною організацією. До складу виконавчого комітету ВБР увійшли: В. Адамовіч (голова), О. Пуршинський (О. Гарун), А. Смолич, С. Рак-Міхайловський, В. Захарка, Я. Мамонько та ін. Жовтневий з'їзд БСГ, унаслідок відсутності єдності в партії, не виробив загальнопартійної лінії щодо Жовтневого перевороту. Однак, згідно з даними А. Сідаревича 4 грудня 1917 р. на ім'я Д. Жилуновича виписано посвідчення з печаткою БСГ та підписами О. Червякова та Я. Варонко про те, що він «обраний до складу Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів від Білоруської Соціалістичної Громади»⁵⁴. Про встановлення контактів з новою владою свідчить також діяльність Я. Варонко у створеному в Петрограді Генеральному Комісаріаті ВБР. На місцевому рівні таких контактів не було встановлено. До Мінської Ради робітничих та солдатських депутатів, Рад міст, повітів, виконкому з'їзду селянських депутатів Мінської та Віленської губерній, Могильовського губерньського з'їзду селянських депутатів не було делеговано жодного представника від БСГ.

Діяльність білоруських партій та організацій була зорієнтована на розв'язання політичної сторони національного питання. Прорекламоване на I сесії ЦРБО як один із пунктів платформи організації розв'язання соціального питання, не знайшло свого подальшого розвитку ані в діяльності, ані в документах координаційного центру

білоруських партій та організацій. Все це негативно позначилося на виборах до Установчих зборів.

На виборах до Установчих зборів у Білорусії й на Західному фронті понад половини (51,4%) виборців віддали свій голос кандидатам партії більшовиків, 43% – есерам, 5% – іншим. За БСГ, що йшла за окремим політичним списком, проголосувало 0,3% виборців⁵⁵. На результати виборів вплинула близькість фронту, який дотримувався більшовицької орієнтації і дав майже 52% голоси на користь РСДРП(б). Якщо розглядати дані виборів за трьома білоруськими округами (без Західного фронту), то абсолютної більшості більшовики не мали, лише 46% голосів. В окремих районах абсолютна більшість виборців голосувала за кандидатів національних партій, платформою яких була реалізація права націй на самовизначенні⁵⁶.

Отже, у 1917 р., в громадсько-політичній думці, представленій національно-демократичними партіями Білорусії, переважали автономістські ідеї. У Білорусії із східного боку фронту формування політичних програм національних білоруських партій відбувалося під впливом діяльності загальноросійських партій. Поєднання популярних серед населення політичних ідеологій з національною програмою створювало оптимальні умови для поширення та розвитку ідеї національної самоорганізації. Разом з тим, національні пріоритети відрізняли національні білоруські партії від споріднених загальноросійських, оскільки останні розв'язання національного питання розглядали з позиції черговості.

Аналіз програмних положень та діяльності національних білоруських партій засвідчив варіацію політичної думки білоруських національних діячів у межах теорії автономного устрою Білорусії. Використання найбільш ініціативною партією революційно-демократичної орієнтації БСГ соціалістичних гасел у поєднанні з національною платформою, дало можливість вивести ідею політичної автономії Білорусії на загальнонаціональний рівень, що організаційно закріпив I Всебілоруський конгрес.

Формування автономістської тенденції в середовищі білоруської політичної еліти в окупації набуло ознак прагматизму. Організація державно-територіальної автономії Білорусії в складі Литовсько-Білоруської держави під егідою Німеччини давала можливість уникнути анексійних посягань Польщі та центристської політики Росії.

¹ Станкевіч А. Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення. – Вільня, 1935. – С. 77.

² Шардыко И.В. Методические рекомендации, предназначенные для студентов V курса исторического факультета, изучающих спецкурс «Политическая оппозиция в Белоруссии (1917 – начало 20-х гг.)» – Могилев, 1997. – С. 15.

³ Шардыко И.В. Вказана праця. – С. 18.

⁴ Непролетарские партии России: урок истории. / Под общ. ред. И.И. Минца / – М.: Мысль, 1984. – С. 269; Ладисеў У.Ф., Брыгадзін П.І. На пераломе эпох: Станауленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 гг.). – Мн.: БДУ, 1999. – С. 11.

⁵ Багдановіч А.Г. Праблема нацыянальнай дзяржаўнасці ў грамадска-палітычным руху Беларусі (сакавік 1917 – студзень 1919 р.). Дысер. на саіск. вуч. ступ. кандыд. гіст. навук. – Мн., 1995. – С. 27

⁶ Ладисеў У.Ф., Брыгадзін П.І. Вказана праця. – С. 11

⁷ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій та пленумів ЦК. – К., 1978. – Т. 1. – С. 433.

⁸ Сташкевич Н.С. Приговор революции: Крушение антисоветского движения в Белоруссии (1917–1925). – Мн., 1985. – С. 94.

⁹ Ладисеў У.Ф., Брыгадзін П.І. Паміж Усходом і Заходам: Станауленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.) – Мн., 2003. – С. 30

- ¹⁰ Великая Октябрьская социалистическая революция в Белоруссии: Док. и матер. – Мн., 1957. – Т. 1. – С. 159.
- ¹¹ НАРБ. – Ф. 60п. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 58; Великая Октябрьская социалистическая революция в Белоруссии: Док. и матер. – Мн., 1957. – Т. 1. – С. 709.
- ¹² Круталевич В.А. Рождение Белорусской Советской Республики. (На пути к провозглашению республики. Октябрь 1917 – декабрь 1918 г.). – Мн., 1975. – С. 101–102.
- ¹³ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 32. – С. 4; Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій та пленумів ЦК. – К., 1978. – Т. 1. – С. 62.
- ¹⁴ Рубан Н.В. Октябрьская революция и крах меньшевизма (март 1917–1918 гг.). – М., 1968. – С. 194–195.
- ¹⁵ Ладисеў У.Ф., Брыгадзін П.І. Паміж Усходам і Заходам... – С. 31
- ¹⁶ Макарова Г.П. Крах национальной политики мелкобуржуазных партий России в 1917 г. // Банкротство мелкобуржуазных партий России 1917–1922 гг. – Сб. науч. тр. – Ч. 1. – М., 1977. – С. 80.
- ¹⁷ Мудрижи А.Н. Антинародная сущность программ по национальному вопросу всероссийских мелкобуржуазных партий. // Сб. Великий Октябрь и национальный вопрос. – Ереван, 1977. – С. 72.
- ¹⁸ Макарова Г.П. Вказана праця. – С. 85.
- ¹⁹ Воля народа. 1917. 6 июня, 9 июня.
- ²⁰ Луцкевіч А.І. За 25 гадоў (1903–1928). – Мн., 1991. – С. 41.
- ²¹ Луцкевіч А.І. Вказана праця. – С. 46.
- ²² Вішнеўская І. Пытанні нацыянальнай дзяржаўнасці ў дзейнасці беларускіх палітычных арганізацый напярэдадні і ў час рэвалюцыйных падзей. // Спадчына. – 1996. – №4. – С. 117.
- ²³ Сідарэвіч А. Антон Луцкевіч: ад краёвасці да незалежнасці (1916–1918). Агляд крыніцаў. // <http://arche.bymedia.net/2006-1/siadarevic106.htm>
- ²⁴ Сідарэвіч А. Вказана праця.
- ²⁵ Станкевіч А. Да гісторыі беларускага вызвалення. – Вільня, 1917. – С. 86.
- ²⁶ Сідарэвіч А. Вказана праця.
- ²⁷ НАРБ. – Ф. 62п. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 11.
- ²⁸ НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 25.
- ²⁹ Там само; Вольная Беларусь. 1917. 11 верэсьня. – №19.
- ³⁰ Вольная Беларусь. 1917. 17 верэсьня. – №20.
- ³¹ Вольная Беларусь (Минск). 1917. 19 кастрычніка.
- ³² Рудовіч С. Час выбару. Проблема самовызначэння Беларусі у 1917 годзе. – Мн., 2000. – С. 120.
- ³³ Чаго хоча Беларуская сацыялістычная грамада: Праект праграмы. – Мн., 1917. – С. 6; Резолюция конференции Белорусской социалистической громады (июнь 1917 г.). // Программные документы национальных политических партий и организаций России (конец XX в. – 1917 г.). Сб. док. / Ред. Коновалов В.С., Кривенький В.В. и др. / – М., 1996 – Вып. 2 – С. 154.
- ³⁴ НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 6–7; Программа Белорусской социалистической громады (принятая III партийным съездом 14–25 октября 1917 г. в Минске). // Программные документы национальных политических партий и организаций России... – С. 157; Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции / Ред. Энтина Э.М., Сташкевича Н.С., Касарова Г.Г. – Мн., 1993. – Ч. II. – С. 16.
- ³⁵ Станкевіч А. Да гісторыі беларускага вызвалення. – Вільня, 1917. – С. 87.
- ³⁶ Жыдуновіч З. Уступамі да Акцябра (Матэрыялы да гісторыі Савецкай Беларусі) // Польшыя. – 1923. – №5/6. – С. 142–143; Вольная Беларусь. 1917. 24 чэрвеня. – №5.
- ³⁷ Шчарбакоў В.К. Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі. – Мн., 1930. – С. 21.
- ³⁸ НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 6–7; Программа Белорусской социалистической громады (принятая III партийным съездом 14–25 октября 1917 г. в Минске). // Программные документы национальных политических партий и организаций России... – С. 154; Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции... – С. 14.
- ³⁹ Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции... – С. 8.

- ⁴⁰ НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 5.
- ⁴¹ Пратакол з'язду беларускіх нацыянальных арганізацый у Мінську 25–27 сакавіка 1917. // Спадчына. – 1990. – №4. – С. 29–33.
- ⁴² *Станкевіч А.* Да гісторыі беларускага вызвалення. – Вільня, 1917. – С. 87; *Ладісеў У.Ф., Брыгадзін П.І.* Паміж Усходам і Заходам... – С. 25.
- ⁴³ Вольная Беларусь. 1917. 21 ліпеня. – №10.
- ⁴⁴ *Сташкевіч М.С.* Вказана праця. – С. 97.
- ⁴⁵ *Ладісеў У.Ф., Брыгадзін П.І.* Паміж Усходам і Заходам... – С. 35.
- ⁴⁶ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. – Т. 1. – Кн. 1. – Вільня; Нью-Ёрк; Менск; Прага, 1998. – С. 8–13.
- ⁴⁷ *Сташкевіч М.С.* Кастрычнік у Беларусі. – Мн., 1977. – С. 105–106.
- ⁴⁸ *Рудовіч С.* Вказана праця. – С. 120.
- ⁴⁹ Цэнтральная Рада: Документи і матэрыялы: У 2-х т. – Т. 1. (4 березня–9 грудня 1917 р.) / Ред. кол.: В.А. Смолій, В.Ф. Верстюк, Ю.М. Гамрецький та ін.; Ін-т історыі Украіны НАН Украіны. – К., 1996. – (Пам'яткі історыі. Джерела навітнай історыі; V). – С. 310.
- ⁵⁰ *Рудовіч С.* Пошукі шляхоў да беларускай дзяржаўнасці (1917 р.). // Беларускі гістарычны часопіс. – №4(12). – 1995. – С. 35.
- ⁵¹ Там само.
- ⁵² НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 2 – Арк. 34–35.
- ⁵³ Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. / Ред. кол. Шелохаев В.В., Булдаков В.П., Ерофеев Н.Д. и др. / – М., 1996. – С. 61–62.
- ⁵⁴ *Сидоревич А.* Антон Луцкевич: главы из книги. // Неман. – 1990. – №7. – С. 112.
- ⁵⁵ *Игнатенко И.М.* Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. – Мн., 1992. – С. 30.
- ⁵⁶ *Игнатенко И.М.* Вказана праця. – С. 32.